

1.3. GERMANISTIKA

УДК 1'373.45:811.112

Гончаренко Л.О.

ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ПРЕСІ

До процесів, які активно діють у сучасній німецькій мові, належить запозичення іншомовної лексики, специфіка якого, безумовно, не вичерпується тільки його інтенсивністю. Деякі лінгвісти, зокрема Л.П. Крисін, вважають, що запозичення тих чи інших слів – не стихійне явище, бо існують певні умови для його реалізації: *“У мові, яка запозичує, не повинно існувати лексичних одиниць, семантично тотожних відповідним іншомовним словам; якщо вільна та чи інша семантична ланка у системі мови – слово запозичується, якщо ні – запозичення неможливе, а якщо і відбувається, то з певними семантичними змінами”*.¹

Активізація процесу запозичення відбувається на тлі інших, не менш активних процесів у галузі лексики, які знаходять своє поширене втілення у публіцистичному стилі як найбільш проникному й відкритому для всіх новоутворень.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. більшу частину запозичень, які вільно використовуються в газетах й інших засобах масової інформації, становлять англіцизми, і це є характерним не тільки для німецької мови.

У мовознавстві взагалі і у розвідках щодо преси проблема збагачення мови численними іншомовними словами розглядається у багатьох дослідженнях. Серед них слід виділити роботи Є. Розена, О. Зеленецького, Є. Гулиги, М. Цвілінга, М. Степанової, Н. Мініної, О. Реформацького, К. Левковської, Ю. Коротких, В. Жирмунського, Є. Слепцової, Н. Уфимцевої та ін.

Значущість процесу запозичення іншомовної лексики в німецьку мову привернула велику увагу до нього з боку багатьох вчених в останнє десятиріччя. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у мові вивчають Б. Гасанов, Є. Дмитровська, Л. Архипенко, М. Свенціцька, Л. Васильєва; питання структурно-семантичної, морфологічної характеристики запозичень є

об'єктом уваги Г. Лашкової, Ю. Коротких, Н. Нікіфорової, О. Шахрай, Р. Юналеєвої, Б. Забавнікова, В. Трошкіна, Г. Дружина; шляхи проникнення іншомовних слів у німецьку мову розглядають Г. Більфельд, О. Зеленецький; вмотивованість запозиченого слова аналізує А. Казкенова.

На сучасному етапі розвитку німецького мовознавства принципового значення набуває питання про вироблення й удосконалення принципів та засад мовної політики, зокрема тих положень, що стосуються іншомовних запозичень. Інтенсифікація процесу запозичення й активна участь іншомовних слів у всіх основних мовних процесах сучасної німецької мови потребують не лише загального теоретичного осмислення, але й розробки конкретнішого механізму визначення етапів і ступенів адаптації запозичених лексем мовою-рецептором. Усебічний аналіз іншомовного слова, з'ясування доцільності та перспективності чи взагалі недоцільності його функціонування у мові і мовленні неможливе без звернення до мовленнєвої компетенції носіїв мови. Такий напрямок наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є важливим і актуальним.

Звісно, що у XIX – на початку XX ст. велика увага приділялася причинам іншомовних запозичень, але, по-перше, не було чіткого поділу на причини екстралінгвальні та лінгвальні, не було достатньої деталізації кожного з типів причин, а, по-друге, у питанні про причини запозичення не було достатньо зорієнтованості на встановлення зв'язку причин запозичення з процесом освоєння слова у мові-рецепторі.

Тільки у другій половині XIX ст. почала розроблятися теорія асиміляції іншомовного запозичення. Так, А. Шлейхер висунув ідею поділу іншомовної лексики за ступенем її освоєності у мові на *Fremdwörter* та *Lehnwörter*. Класифікацію іншомовних слів за характером їх освоєння запропонував Я. Грот. Проблема ж поділу усього процесу освоєння іншомовного запозичення на етапи в повній мірі ще не вивчалась, а лише почала ставитися (роботи Л. Крисіна, В. Аристової, В. Симонок, Г. Сергєєвої та ін.). Але у цих роботах немає достатньо повного переліку ознак на всіх етапах освоєння іншомовного слова, немає послідовного пов'язування екстралінгвальних ознак, породжених різними причинами запозичення іншомовного слова, з його лінгвальною долею. Однак Дмитревська справедливо стверджує, що “освоєння

*іншомовних слів варто розглядати як комплексний процес, де всі мовні фактори й рівні мови взаємозалежні й взаємообумовлені. Фонетичні зміни спричиняють зміни морфологічного характеру”.*²

Характеристика етапів не пов’язувалася безпосередньо з вирішенням питання про доцільність чи недоцільність запозичення, хоча такий зв’язок цілком очевидний і послідовне його врахування має як теоретичний, так і практичний аспекти. Внаслідок цього ще не була зроблена спроба проаналізувати долю конкретних запозичених слів на основі їх диференційних ознак із урахуванням причин запозичення, екстралінгвальних і лінгвальних, характерних для різних етапів освоєння запозиченого слова.

Сучасні вчені при визначенні ступеня освоєності іншомовного слова орієнтуються на мову (факт закріпленості чи незакріпленості запозиченого слова у словнику), але не враховують фактично ступінь адаптації запозичення пересічними носіями мови, тобто у реальній мовленнєвій практиці, що не дає можливості зробити повний і вичерпний опис складного процесу освоєння іншомовних слів.

Питання про визначення того, якою мірою те чи інше запозичення закріпилося і в мові і в мовленні, складне. У роботі Свенціцької М.І. велика увага приділяється *“приспосовуванню-онімеченню слів іншомовного походження.”*³ Цей процес асиміляції, вважає вона, проходить у звуковому складі та морфологічній і словотворчій будові слова. Але звісно, що до цього часу не були виділені етапи адаптації слів іншомовного походження у мові, яка запозичує, і тут можна і треба їх вказати: *початковий* – момент і початок процесу запозичення (він характеризується вибором способу запозичення: транслітерація, транскрипція; цьому етапу властиве графічне переоформлення іншомовного слова за законами орфографії мови, яка запозичує); *поглиблений (етап адаптації* – функціонування та використання іншомовного слова у мовленні; на цьому етапі відбувається співвіднесення з граматичними категоріями німецької мови, виявляються парадигматичні зв’язки: полісемія, синонімія, антонімія. *Етап повної адаптації* – лексикографічна обробка, регламентація; на цьому етапі з’являються похідні від запозичених основ, відбувається селекція визначення понять, входження до граматичної системи німецької мови.

Запозичення у сучасному німецькому узусі відповідно до широти вживання треба поділити на дві групи: загальноновживані та з обмеженою сферою вживання. Група загальноновживаних запозичень включає до себе чотири основні категорії слів: давні; колишні екзотизми; слова, у яких з'явилися на німецькому ґрунті нові значення; новітні. Групу із обмеженою сферою вживання можна поділити на дві підгрупи: спеціальні та сленгізми/жаргонізми. Вони сьогодні зазнають впливу такого соціального явища, як мода, і є відображенням певних чинників – попиту на популярну музику, одяг, їжу тощо. Тому в сучасному німецькому узусі можна виділити групи сленгізмів/ жаргонізмів, різних за семантикою, поширеністю та структурною оформленістю.

Екстралінгвальні та лінгвальні причини запозичення іншомовних слів є різними у діахронічному і синхронічному аспектах, оскільки для кожної епохи характерними є свої причини запозичення, які з часом змінюють одна одну. Але є й причини, характерні для всіх епох, тобто є причини постійні і змінні.

Екстралінгвальні причини, які викликали бурхливе зростання запозичень у ХХІ столітті, треба поділити на п'ять основних груп: економічні, суспільно-політичні, культурні та культурно-побутові, наукові, соціально-психологічні.

Не менш важливими є **лінгвальні** причини, які роблять запозичення необхідним. Серед них виділяються:

- відсутність слова для називання нового предмета, нового явища, поняття тощо (*das Marketing, der Tender, das Display, der Scanner, der Supermarkt, der Hacker*);
- потреба у слові, у називанні для усунення непорозуміння між партнерами (*der Investor, die Dividende, der Trailer, der Broker, der Diskont, der Manager*);
- потреба у позначенні комунікативно актуального поняття: якщо поняття торкається життєво важливих інтересів людей, то і слово, що його позначає, стає загальноновживаним (*der/das Voucher, der Killer, der Klon, das Marketing*). Із часом комунікативна актуальність поняття може втрачатися і, відповідно, слово виходить із центру мовленнєвого спілкування на периферію (*der/das Voucher*);
- необхідність у розмежуванні змістовно близьких, але все ж різних понять (*der Stylist – der Schminker, das Briefing – die Presskonferenz, der Dealer – der Kaufmann*);

- наявність у мові-рецепторі усталених термінологічних систем, які обслуговують ту чи іншу галузь (наочним прикладом може слугувати система позначень в електронно-обчислювальній техніці – ця сфера обростає все новими іншомовними, англійськими за походженням, номінаціями (*der Scanner, das Internet, der Cursor*));
- потреба в нових номінаціях як данина моді, престижності, підвищенню власного авторитету в очах оточення (*die Handy*).

Зовнішні причини запозичення вступають у взаємодію з мовними причинами, створюючи набір екстралінгвальних і лінгвальних причин, які сприяють запозиченню слів із однієї мови в іншу. За значущістю ці причини різні: серед них є причини облігаторні і факультативні. Наприклад, облігаторною для досліджуваного періоду є така причина, як наявність культурних і творчих зв'язків окремих регіонів або міст різних країн, а форми цих зв'язків – факультативні (туристичні подорожі, фестивалі, ярмарки тощо).

Екстралінгвальні причини запозичення формують певні лінгвальні тенденції. Екстралінгвальні і лінгвальні причини пов'язані нерозривно, причому в деяких випадках екстралінгвальні причини запозичення можна вважати екстралінгвальною ознакою запозичення. Такою ознакою, наприклад, є комунікативна актуальність поняття, що лежить в основі значення запозиченого слова й пов'язана з актуальністю самого об'єкта номінації.

Диференційні ознаки трьох етапів адаптації іншомовних слів розрізняються на фонетичному, графічному, орфографічному, словотвірному, лексико-семантичному та синтаксичному рівнях мовної системи.

Кожному етапу освоєння іншомовного слова відповідає певний ступінь адаптації: для початкового етапу він низький, для поглибленого етапу – середній, а для етапу повного освоєння – найвищий. Якщо ж у слові наявні всі диференційні ознаки одного етапу і деякі ознаки другого етапу, має місце явище синкретичного характеру. Наявність таких явищ закономірна й зумовлена континуальним характером мови в цілому. Для позначення цих випадків можна використати такі терміни: ступінь нижчий за середній і ступінь вищий за середній.

Іншомовні слова, які характеризуються середнім, вищим за середній і найвищим ступенем освоєння, мають перспективи для закріплення у мові й можуть бути доцільними запозиченнями.

Визначивши екстралінгвальні та лінгвальні причини запозичення на сучасному етапі, встановивши диференційні ознаки освоєння іншомовного слова на кожному з мовних рівнів для кожного етапу запозичення, можна констатувати, що чим більше аргументованих мовних і позамовних причин, які викликали появу даного слова у мові-рецепторі, і чим більше диференційних ознак поглибленого етапу та етапу повного освоєння має іншомовне слово, тим вищий ступінь освоєння його у мові й, зрештою, доцільніше його запозичення. Цей висновок може бути скоригований із урахуванням ступеня спеціалізованості конкретної лексичної одиниці.

Для визначення ступеня адаптації запозичень кінця ХХ – початку ХХІ ст. було проведено дослідження за трьома напрямками: 1) вибірка іншомовних слів, які з'явилися в німецькій пресі у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.; 2) аналіз відображення цих лексем у сучасних словниках іншомовних слів та у тлумачних словниках кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Аналіз частотності вживання новітніх запозичень із англійської мови в німецькій пресі показує, що найбільш уживаними виявились англіцизми, запозичені для характеристики нових економічних відносин: *das Business, der Businessman, der Dealer, der Manager, das Leasing, das Management, das Marketing, das Bartergeschäft*; англіцизми, які вживаються у сфері політичного життя: *das Briefing*, а також слова, які належать до різних сфер діяльності: *der Sponsor, das Rating, der Producer, das Monitoring, der Teenager, der Killer, das Image, der Computer, das Internet, der Scanner*.

Більшість нових іншомовних слів, які були виявлені завдяки вибірці з німецькомовної преси, зафіксовано у словниках останніх років. Але цей факт ще не говорить про повне закріплення слів у німецькому мовленні. Це є свідченням того, що слово з'явилося в німецькій мові, доволі часто вживається у писемному мовленні, звучить із екранів телевізорів, а отже, може бути зафіксоване у словниках. Але тільки після детального вивчення таких лексем, з'ясування доцільності чи недоцільності їх запозичення вони можуть бути охарактеризовані всебічно.

Наступний етап роботи полягає у детальному аналізі окремих лексичних запозичень, зафіксованих і ще не зафіксованих сучасними словниками німецької мови, для того щоб з'ясувати ступінь освоєння у мові і мовленні частотних слів (узяті слова, вилучені з газетних статей), а потім зробити висновок про перспективність їх уходження в німецьку мову.

Для розв'язання цієї проблеми треба аналізувати слово за такою схемою: 1) визначення причин, які викликали появу іншомовного слова в німецькій мові, 2) порівняльний аналіз іншомовного слова та його німецького прототипу за німецькими й іншомовними словниками щодо з'ясування співвідношення значень цього слова в мовах, 3) аналіз характеру й ступеня фонетичного, графемно-орфографічного, морфологічного та словотвірного освоєння запозичень.

Під час збору матеріалу для даної розвідки із періодичної преси були вилучені іншомовні слова. По-перше, це були слова, які активно використовуються у сфері нових економічних (ринкових) відносин та вийшли за межі економічного термінологічного поля й часто зустрічаються у газетних статтях, у повсякденному усному мовленні: *das Business, der Businessman, das Marketing, der Dealer, das Leasing*. По-друге, це були слова, які вийшли за межі наукових термінів: *das Monitoring, das Internet* і ті, які відображають різноманітні сфери повсякденного життя: *der Teenager, der Killer*.

Як приклад представлено аналіз слова ***das Büro***, яке зафіксоване у “**Великому словнику іншомовних слів**”⁴ у значенні “у франкомовних країнах – 1) керівний склад з'їзду, конгресу, 2) контора, канцелярія, 3) великий письмовий стіл з тумбами”. Екстралінгвальна причина запозичення – поява в країні нових організацій та контор у зв'язку з розвитком бізнесу. Лінгвальною причиною запозичення є конкретизація й спеціалізація значення власних слів.

У перекладі з французької ***das Büro*** (фр. *bureau*) означає: 1) робочий (письмовий) стіл, 2) (робочий) кабінет, 3) кабінет, 4) робота, місце роботи, 5) відділ, контора, 6) адміністрація, заклад, 7) президія, 8) виборча дільниця, виборча комісія.⁵

В німецьку мову слово ***das Büro*** запозичується тільки у значенні “робочий кабінет; канцелярія; контора”,⁶ причому слова ***контора*** і ***канцелярія*** є його синонімами. Внаслідок процесу запозичення відбувається семантичний перерозподіл значення.

Мабуть, найближчим синонімом слова *das Büro* є лексема **das Kontor**, яка має значення “1) Філія комерційного підприємства чи пароплавства за кордоном, 2) Торговий центр, котрий є посередником між індустрією та роздрібною торгівлею, 3) Офіс торгового представника, фірми”.⁷ Але ці слова на сучасному етапі розвитку суспільства мають різні сфери вживання. Спостерігається необхідність розмежовувати змістовно близькі, але не тотожні поняття (конкретизація власного поняття), а також необхідність спеціалізації поняття. Так, слово *das Büro* служить назвою для робочих приміщень комерційних фірм, закладів, нових компаній. Лексема **das Kontor** позначає робочі приміщення у комерційному секторі.

Синонім **die Kanzlei**, що позначає “відділ установи, який веде діловодство”,⁸ порівняно зі словом *das Büro* має вужче значення. Слова *das Büro*, **die Kanzlei** співіснують у мові як синоніми.

У фонетико-графічному відношенні слово *das Büro* передано транскрипційним способом.

У морфологічному відношенні лексична одиниця *das Büro* запозичується як іменник і набуває всіх ознак цієї частини мови, характерних для мови-рецептора. До того ж основа слова *das Büro* є похідною, що сприяє утворенню нових (похідних) слів, зокрема прикметника **офісний**: “*Das breite Sortiment der Waren für die Schüler und der Lehrer, Schul-und Büroutensilien sind im Geschäft*”.⁹ Можна сказати, що слово *das Büro* у цілому перебуває на етапі повної адаптації, практично освоєний на всіх рівнях мовної системи, має увесь перелік ознак, необхідних для закріплення його у мові й характеризується вищим за середній ступенем адаптації, що дає можливість зробити висновок про доцільність цього запозичення.

Для того, щоб виділити серед великої кількості іншомовних запозичень слова, які є виправданими, доцільними для мови, й ті, які її просто засмічують, необхідно спиратися на об’єктивні характеристики, до яких, у першу чергу, належать екстралінгвальні та лінгвальні причини запозичень.

Вище було окреслено перелік диференційних лінгвальних ознак для кожного з етапів процесу адаптації іншомовного слова – початкового, поглибленого й етапу повного освоєння. Запропонований перелік ознак кожного етапу вбирає в себе ознаки всіх рівнів мовної системи та рівня комунікативного і дає

в руки дослідникові механізм, який дозволяє визначити ступінь адаптації кожного конкретного іншомовного запозичення і, як наслідок, з'ясувати, доцільне це запозичення чи ні.

Включення іншомовного запозичення до словника мови-рецептора (у даному випадку це – німецька мова) вважається підставою для того, щоб визнати його закріпленим у цій мові. Аналіз новітніх іншомовних слів кінця ХХ – початку ХХІ ст. на основі диференційних ознак їх адаптації дозволяє встановити, що слова, зафіксовані у словнику, фактично мають різний ступінь освоєння у мові, причому деякі з них не досягли навіть середнього ступеня адаптації. При цьому засвідчено, що процес освоєння іншомовного слова на різних рівнях мовної системи проходить нерівномірно й запозичень “останньої хвили”, які були б повністю освоєні на всіх цих рівнях, пропорційно до загальної кількості найновіших, порівняно небагато.

Запропонований підхід до аналізу іншомовних запозичень дозволяє досить об'єктивно визначити, якою мірою вони освоєні в активному мовленні, тобто визначити, як до них реально ставиться суспільство.

Слово у мовленні функціонує в різних умовах, зокрема це стосується використання іншомовних запозичень у засобах масової інформації та у мовленні пересічних носіїв мови.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука. – 1968. – С. 77-78.
2. Дмитревская Е. Фоно-орфографическое, морфологическое и лексико-семантическое освоение англицизмов современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – 1969. – С. 32.
3. Свенціцька М.І. До питання пристосування іншомовних слів у сучасній німецькій мові. – Львів: Вид-во Львівського інституту. – 1960. – С. 30.
4. Великий словник іншомовних слів / За ред. А.Ю. Москвина. – М.: ЗАО Вид-во Центр поліграф: ООО „Полюс”. – 2003. – 816 с.
5. Французько-український словник / За редакцією В.Б. Бурбело. – Ірпінь: ВТФ „Перун”, 1996. – С. 701.
6. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Dudenverlag, Mannheim, 2003. – S. 800.
7. Там само.
8. Там само.
9. Süddeutsche Zeitung. – München. – Donnerstag, 9. – November 2006.